

Pap, király, polgár, barát

3. Báthory István jelentősége a Baltikumban – oktatási intézmények alapításában játszott szerepe

Litvánia – Vilnius

A Báthory politikai pályafutásáról szóló részben beszámoltam lengyelországi tevékenységéről, így ebben a részben a két baltikumi egyetem alapításában játszott szerepéről, és az ezeken a területeken véghezvitt egyéb eredményeiről számolok be.

Litvánia nagyfejedelmeként az ország vezető politikusaival együtt Báthorynak olyan problémákat kellett megoldania, amelyeket sok éve elhanyagoltak. Tisztázni kellett például a különböző keresztény vallásúak közötti viszonyokat politikai kontextusban is. A Lengyelországgal kötött lublini unió a litvánok számára ekkoriban újdonságnak számított, mivel csak 1569-től állt fenn. A nagyfejedelemség vezető politikusai csak nehezen ismerték el Báthoryt uralkodójuknak, mivel megválasztásában nem vettek részt, ezen felül pedig az uralkodó és a Litván Nagyfejedelemség érdekei nem mindig estek egybe, és nem is volt könnyű összhangba hozni ezeket. Uralkodásának tíz éve alatt azonban sikerült megerősítenie a litván államot is, annak igazságügyi rendszerét és az ország hadi erejét. A legfontosabb probléma azonban a litvánok számára is a Moszkvával való viszony volt, amely folytatta a terjeszkedést nyugat felé, és ebben az időszakban tetőzött a lív háborúban, amelynek Báthory vezette sikeres hadjáratairól már szóltam.

A XVI. század második felében a litván területek gazdasági és politikai életének megélénkülésével párhuzamosan a művelődés is gyorsabban fejlődött. Ez nagymértékben az ellenreformáció következménye volt, amely versengést ébresztett a katolikusok és a protestánsok között. A köz figyelmének felkeltésére mindkét vallási csoport jobban szervezett oktatási rendszert próbált kínálni. Ugyan a XVII. század közepén a litván területeken még többnyire csak elemi szintű iskolák voltak, ebben az időszakban egyre nőtt a középszintű iskolák száma, a legtöbb kollégium alapítása pedig a jezsuiták nevéhez

fűződik. Ebbe a sorba illeszkedik az 1570-ben alapított jezsuita kollégium Báthory általi, 1579-es egyetemi rangra emelése is, amely még ugyanabban az évben pápai megerősítést is kapott. Alapítólevelében a fejedelem így ír az egyetemről: „**olyan legyen Északon, akár egy tisztás, ahová, mint a jó tudományok vásárára, gyűljenek össze a környező vidék diákjai tudományt és katolikus hitet meríteni**”.

Az *Academia et Universitas Vilnensis* alapítása a legnagyobb esemény volt a Litván Nagyfejedelemség kulturális életében, amely ugyanakkor nagy politikai jelentőséggel is bírt. Ezzel a nagyfejedelemség értelmisége elérte azt a célt, amelyre az egész XVI. században törekedtek: a saját, litván egyetemmel végre egyenjogúvá válhattak a szomszédos Lengyelországgal és Poroszországgal. A Vilniusi Egyetem komoly versenytársa lett a nagyfejedelemség egyetemistái számára az eddigi hagyományos oktatási központoknak, a Krakói és a Königsbergi Egyetemnek. Sokáig az egyetlen felsőoktatási intézmény és egyben a kulturális és tudományos hagyományok őrzője volt a Litván Nagyfejedelemség területén, kiemelkedő szerepet játszva nemcsak a litván, hanem a környező országok művelődésében is. A késő XVI. században és később a XVIII. század első felében a Vilniusi Egyetemen végzett tanárok hagyományos európai műveltséggel rendelkeztek, és ők voltak a legtöbb tárgyban az első litván nyelvű tankönyvek írói is, így tanítva a litván nyelvű társadalmat, ezzel is közelebb hozva azt Európához. Az egyetemhez tartozó könyvtár és nyomda a késő XVI. században és a XVII. század első felében szintén az ismeretek terjesztésének fő központja volt a Litván Nagyfejedelemségben.

Az egyetem későbbi sorsa a következőképpen alakult: 1773-ban a jezsuita rendet feloszlatták Európában, így az egyetemet az Állami Oktatási Bizottság vette át. 1795-től – az orosz megszállás ideje alatt – példakép volt az Orosz Birodalom többi egyeteme számára, míg 1832-ben be nem zárták. A XX. századi viharos történelem természetesen az egyetemet is érintette, a két világháború közötti időszakban Báthory „visszaköszönt” az egyetemnek: a lengyel megszállás ideje alatt 1919-től 1939-ig az egyetem ugyanis a Báthory István Egyetem nevet viselte. Később, az orosz megszállás évei után, az egyetem 1990-ben nyerte vissza a litván állammal együtt függetlenségét és autonómiáját. Máiig a litván történelem kísérőjének és páratlan tanújának nevezik.

Az egyetemen túl kiemelendők a Báthory nevéhez kapcsolódó egyéb intézmények és események is Litvániában. 1990 októberében alapították meg a litvániai magyarok a Báthory István Kulturális Szövetséget, amelynek célja a Szövetség kiadványa szerint „a nemzeti öntudat megőrzése, az anyanyelv ápolása, a magyar kultúra és tudomány népszerűsítése”. A Szövetség névadója emléket újította fel a Báthory István 460. évfordulója tiszteletére, és egyben a Vilniusi Egyetem alapításának 415. évfordulója alkalmából 1994-ben rendezett konferenciával, ahol ismert magyar, lengyel és litván történészek és más területek szakemberei tartottak előadásokat.

2001-ben pedig Göncz Árpád 1997. évi hivatalos litvániai látogatásának eredményeképpen létrejött a Vilniusi Egyetemen a Báthory István Kulturális Központ, amelynek célja hely biztosítása a Litvániában élő magyarok számára a magyar kultúra és tudomány népszerűsítésére. Itt található a Szövetség könyvtára és a Báthory emlékanyag állandó kiállítása is. A Szövetség tíz éves évfordulójára megjelent kiadványában Rubaževičienė Homoki Mária elnök szavaival a Báthory Központ fenntartásával és kulturális események szervezésével igyekeznek megfelelni névadójuk szellemi örökségének, amelyet egy 1584-ben, az erdélyi hármastanácsnak írott levelében fogalmazott meg: *„Az, kik élünk, és Isten gondviselést bízott ránk, nem csak magonknak, sem csak az mi időbelieknek kellene élnünk, hanem utánunk valóknak is”*.

Erdély - Kolozsvár

A Vilniusi Egyetem alapítása után az Erdélytől távol élő uralkodó az erdélyi oktatás szervezésére is gondolt. Kolozsvárott a jezsuitáknak adományozta az üresen álló ferences kolostort abból a célból, hogy egyetemet alapítsanak ott. Az alapítólevél megerősítése céljából Báthory XIII. Gergely pápához fordult, és az intézmény 1581-ben meg is kezdte működését teológiai és filozófiai fakultással, 1582-ben pedig a pápa megerősítésével egyetemi rangra emelkedett. Megjegyzendő, hogy az iskolát jezsuiták működtették, de nyitott volt a nem katolikus vallású tanulni vágyók előtt is. És bár nem volt hosszú életű (1581 és 1588 között, valamint – Báthory halála után – 1595 és 1603 között működött, összesen 14 évet, 1603-ban lerombolták, később azonban újra felépült, és Mária Terézia 1774-1775-ben jogi és

orvosi karral egészítette ki. Fia, II. József líceummá fokozta le, de végül átalakulva jogi akadémiává és orvosi sebészeti tanintézetévé válva, előkészítette az utat az 1872-ben négy karral megnyílt kolozsvári egyetemhez.

Magyarország - Szeged?

Napjainkban Szeged város internetes portálja alapján úgy tűnik, hogy valósággal „kapkodnak” Báthory, az egyetemalapító után: A trianoni diktátum következtében ugyanis a Kolozsvári Egyetemet 1921-ben Szegedre költöztették, így módon a mai Szegedi Egyetemnek elődje lehetne a Báthory alapította kolozsvári intézmény, ha 1940-ben Szegeden nem alakult volna jogilag új egyetem. A kolozsvári gyökerekhez azonban a szegediek már ezelőtt az esemény előtt ragaszkodtak, és 1931-ben a szegedi Nemzeti Emlécsarnokban elhelyeztek egy mellszobrot, amelynek felirata: *„Báthory István (1533–1586) egyetemalapító”* volt.

Ezzel párhuzamosan azonban a mai Kolozsvári Egyetem is számot tart Báthoryra mint egyetemalapítóra. Ezt jelzi az is, hogy címerében a hatvanas években még 1918 szerepelt, ma már az 1581. év, valamint az, hogy az egyetem honlapján „A kolozsvári egyetem története” című részben is kiemelik a Báthory-féle kollégiumot. Ennél is meglepőbb ezek után az a tény, hogy egy másik kolozsvári intézmény, a Báthory István Líceum is erre az évre vezeti vissza alapítását, sőt erre a tradícióra hivatkozva kapott 2005-ben Magyar Örökség-díjat.

Észtország - Tartu

Báthory útjának legtávolabbi állomásaként következnek az egykori Lívfölddel, észt szempontból a mai Dél-Észtországgal kapcsolatos „Báthory-hagyaték”. Jüri Kivimäe észt történész szerint az észt nép történelmének szempontjából Báthory István személye két figyelemre méltó teljesítménye révén emelendő ki: először is képes volt katonailag megakadályozni azt, hogy az észtek lakta területek végleg orosz fennhatóság alá kerüljenek ebben az időszakban; másfelől pedig az ő támogatásával és vezetésével megkezdett katolikus

ellenreformáció egyedi és értékes fejezetévé vált az észti nép kultúr-történetének. Az orosz okkupációs törekvések visszaszorítása a győztes hadjáratok segítségével és a békeszerződés megkötésével egyben Lívföldet ebben az időszakban a nyugati kereszténység és ezzel a nyugati politikai orientáció vonzáskörében tartotta.

Báthory - lívföldi uralkodásának rövid ideje alatt (1582-1586) - észrevehető nyomot hagyott Lívföld történelmében: 1582-ben megváltoztatta Lívföld alkotmányát, megpróbálva megtörni a balti német nemesség oligarchiáját. A lett-észti határon található Valga (lettül Valka) várossá nyilvánítása is Báthorynak köszönhető. Bár a város címerét később Zsigmond királytól kapta, a címer magyaros szablamotívuma alapján arra lehet következtetni, hogy a címert már Báthory idején elkezdték megformázni. Ugyanígy szerepet játszott lengyel királyként a tartui emléktáblán is említett, a lengyel zászlóhoz és az uralkodói címerén is található piros-fehér szín használati jogának adományozásában, amely máig Tartu város színe.

A lív háború után elkezdődött a katolikus hit terjesztése Lívföldön is. Az ellenreformáció addigra győzött Lengyelországban, és a lengyelek uralta területeken mindenhol katolikus papok, főként jezsuiták tevékenykedtek. Közvetlenül az orosz cárral történt békekötés után Báthory levelet küldött a pápának, hogy szükség van megfelelő emberekre az ellenreformáció végrehajtásához. A pápa egyetértett Lívföld fejedelmének kívánságaival, és engedélyt adott a jezsuiták Lívföldre küldésére, akik 1583 márciusában meg is érkeztek Tartuba.

Szerény anyagi körülmények között kezdték el az oktatást Tartuban, de azonnal érzékelték az előttük álló missziós tevékenység sokrétűségét; négy népet kellett egyszerre katolikus hitre téríteni: a német polgárokat, a lengyel katonákat, az észti parasztokat és az orosz moszkovitákat. Kollégiumuk az egyik legfontosabb katolikus oktatási intézmény volt északon, és egyben az első magasabb fokú iskolai intézmény a mai Észtország területén, amelyről az észti iskola-és művelődéstörténetek rendre megemlékeznek.

1585-ben a megerősödött gazdasági alapon a jezsuiták fordítói szemináriumot is alapítottak Tartuban, amely két évig működött. Célja az volt, hogy fordítókat képezzen a Lívföldön tevékenykedő katolikus papok missziós munkájának támogatásához. Ez a szeminárium azonban kevés volt ahhoz, hogy papi végzettséget szerezzenek

az itt tanulók, így azok Vilniusba mentek továbbtanulni. Fontos megemlíteni, hogy ennek a szemináriumnak a keretei között készült el Thomas Busaeus, a gimnázium rektorának munkájaképpen a katolikus katekizmus észtre fordítása, amelyet Antonio Possevino támogatásával 1585-ben Vilniusban adtak ki. A jezsuiták 1585. évi beszámolóját áthatja az optimizmus a kollégium és a fordítói szeminárium munkáját illetően, terveiket azonban keresztülhúzta Báthory váratlan halála 1586. december 12-én.

A gimnázium működése megszakadt 1601-ben, amikor a svédek meghódították Tartut. 1603-ban ugyan visszatértek a lengyelek, és 1611-ben a gimnázium újrakezdte a munkát, helyreállították a fordítói szemináriumot is, 1625-ben azonban a város több mint háromnegyed évszázadra ismét svéd kézre került. Ekkor a jezsuitáknak be kellett szüntetniük működésüket. A Báthory alapította oktatási intézmény azonban a magyarok számára azért bír kiemelkedő kultúr-történeti jelentőséggel, mert erdélyi fejedelmünk Lívöld fejedelmeként így belopakodott a későbbi észtr kultúrhistóriába is. A Báthory-féle jezsuita kollégiumnak Pomozi Péter szerint megvolt a maga szerepe abban, hogy II. Gusztáv Adolf éppen Tartuban alapított egyetemet. A svéd egyetem, az *Academia Gustaviana*, pár méterre a kollégiumtól, fizikailag is a jezsuiták romjain kezdte meg működését.

Karl Siilivask professzor *A Tartui Egyetem története 1632–1982* című áttekintésében a jezsuita kollégium szerepével kapcsolatban érdekes körülményre hívta fel a figyelmet. Siilivask szerint a svéd államnak lívföldi oktatáspolitikájában számolnia kellett a lengyel uralom alatt fennállt jezsuita kollégiummal abban az értelemben, hogy valamit szembe kellett állítania a jezsuiták tudományos és oktatási téren elért eredményeivel. Erről az oldalról megközelítve, tehát az egyetem tartui alapítása annak is köszönhető, hogy éppen a jezsuiták eredményeit eltörlelő folytatták végül azokat a hagyományokat, amelyekből később kinőtt a Tartui Egyetem.

Másfelől a Tartui Egyetem alapítása egy lépés volt az akkori svéd oktatáspolitikában. 1593-ban ugyanis a Svéd Birodalom egyetlen felsőoktatási intézményét, az 1477-ben alapított Uppsalai Egyetemet, amely a XVI. század elején megszűntette tevékenységét, újra-indították, anyagi helyzetét pedig az 1620-as években lényegesen javították. Ezután kezdődött az új egyetemek alapítása a birodalom távolabbi területein félkörben, az Uppsalai Egyetem körül, Turkuban

1640-ben, Lundban 1668-ban. Ezek közül az egyetemek közül az első lépés azonban az éppen meghódított Lívföldön a Tartui Egyetem alapítása volt.

Ahogy a Vilnusi Egyetemnek, úgy a tartuinak meghatározó jelentősége volt az ország számára, de éppen ezért kalandos sorsa is a későbbi évszázadokban. 1710-ben az északi országokat érintő háborúk miatt bezárták, és csak 1802-ben nyitották újra, ekkor azonban a terület már orosz megszállás alatt volt, így az egyetem is orosz nyelvű egyetemenként nyitotta ki a kapuit. A „pillanatnyi” észt függetlenséggel együtt 1919. december elsejéhez fűződik az anyanyelvű egyetem megnyitása, az észtek azonban nem maradhattak sokáig függetlenek, és az egyetem a háborúk után egészen 1989-ig ismét orosz fennhatóság alatt állt az észt állammal együtt. Az utóbbi 17 évben azonban a Vilnusi Egyetemhez hasonlóan autonómiát élvez, és esszém megírásának évében ünnepli fennállásának 375. születésnapját. Az egyetem alapítási éve Észtországban az egyetemi képzés és a nemzetközi tudományos és oktatási kapcsolatok kezdetét jelzi, és évszázadok óta meghatározó fontosságú az észt értelmiség formálásában.

Báthory útjáról a Baltikumig általában és elsősorban történelmi szempontból emlékeznek meg. Remélem, hogy ez a rövid művelődéstörténeti áttekintés gazdagította az olvasó Báthory-képét, és meggyőzte arról, hogy érdemes őt a kelet-európai felsőoktatás meghatározó alakjai között is számon tartani.

Irodalom

Bitskey István: *História és politika (Leonhardus Uncius verseskötete a magyar történelemről)*.

http://www.iti.mlta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Bitskey_Istvan.pdf.

Norman Davies: *God's Playground. A History of Poland. Volume I. The Origins to 1795*. Columbia University Press, New York, 1984.

Manfred Hellmann: *Grundzüge der Geschichte Litauens*.

Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1990.

- Mauno Jokipii (szerk.): *Näkökulmia Baltian maiden historiaan ja kulttuuriin*. Atena Kustannus Oy Jyväskylä, 1989.
- Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius: *The History of Lithuania before 1795*. Lithuanian Institute of History, Vilnius, 2000.
- Jüri Kivimäe: *Istoán Báthory ja Liivimaa*. In: „Csillag”, Eesti Ungari Seltsi almanahh nr. 2. Tallinn, 1994. március.
- Nagy László (szerk.): *Báthory István emlékezete*. Zrínyi Kiadó, Budapest, é.n.
- Pomozí Péter: *Liivimaa ungarlasest vürst*. In: Horisont, Ungari – madjarite maa, 1997.
- Pomozí Péter: *Tartu és Magyarország: Négyszázötvenöt év a felsőoktatás történetéből*. In: Tartu és Magyarország, Tartu ja Ungari, Tartui Magyar Füzetek, Tartu, 1998.
- Karl Siilivask (szerk.): *Tartu Ülikooli ajalugu 1632–1982*. Periodika, Tallinn, 1985.
- Szakály Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Háttér Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Rubaževičienė Homoki Mária: *10 éves a Litoániai Magyarok Báthory István Kulturális Szövetsége*, 2000.
- Szeged-portál: *Egyetemalapítás: örökségvita Szegeden*.
<http://www.szegedportal.hu/index.php?pg=hir&id=1382>.
- Antanas Tyla (szerk.): *Lithuanian Historical Studies II*. Lithuanian Institute of History, Vilnius, 1997.
- Vilnius University 1579–1999*. Information and Public Relations Office of Vilnius University. Department of Theory of History of Culture, Vilnius, é. n.